

מִתְחַבְּרִים

יהדות מתוך הזדהות

פרשת בלק | גיליון מס 55 | תמוז תשפ"ד

מִפְקוּדֵי אֶתְבוֹנָן (תהילים קיט, קד)

פרשת בלק

1.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	להיכנע לרצון ה' ולא להתעקש ולנסות לשנותו	(כב, כב) ויחר אף אלהים כי הולך הוא
2.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	צריך האדם להבין בעצמו מתוך הנהגת ה' מה רצון ה' ולקבלו ולנהוג לפיו	(כב, לד) חטאתי כי לא ידעתי
3.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת שיש ביד האדם לברך ולקלל	(כב, ו) כי ידעתי את אשר תברך מברך ואשר תאר יואר:
4.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת שה' אוהב את ישראל וטוב בעיניו לברכם	(כד, א) וירא בלעם כי טוב בעיני ידוד לברך את ישראל
5.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת עד היכן אהבת ה' לישראל שלא אבה לשמוע אל בלעם ויהפך ה' אל בלעם והפך את הקללה לברכה	(מיכה ו, ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור. (דברים כג, ו) ולא אבה ה' אלקיך לשמע אל בלעם ויהפך ה' אלקיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלוקיך:
6.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	ראוי להקריב קרבנות לה' שמעוררים רצון וקירבת ה'	(כג, א) ויאמר בלעם אל בלק בנה לי בזה שבעה מזבחת והכן לי בזה שבעה פרים ושבעה אילים.
7.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת שה' מתנבא לבני אדם ולפעמים גם לגויים	(כד, טז) נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון מחזה שדי יחזה נופל וגלוי עיניים
8.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת מעלת ישראל ששרשיהם נטועים בשלשת האבות ותכונותיהם	(כג, ט) כי מראש צרים אראנו ומגבעות אשורנו וגו' מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל וגו'
9.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת מעלת ישראל שמתגברים במצוות ועבודת ה' ואין בהם חטאים בעצם	(כג, כג) כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל וגו', הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא.
10.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	אסור לנחש ולעשות קסם ושנא בעיני ה'	(כג, כג) כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל וגו',
11.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	ראוי להיות טוב עין ולהיות משפיע ברכה, וחלילה להיות צר עין ובעל קנאה	(כד, ב) וירא את ישראל שוכן לשבטיו
12.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת עומק מעלת ישראל שהם קדושים בעצם וראויים שתשרה עליהם השכינה	(כד, ה) מה טובו אהליך יעקב משכנתיך ישראל וגו' כנחלים נטיו כגנת עלי נהר כאהלים נטע ה' וגו'
13.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	מעלת בתי כנסיות ובתי מדרשות שעל ידם שורה השכינה בישראל	(כד, ה) מה טובו אהליך יעקב משכנתיך ישראל וגו'

14.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	מגונה ביותר להיות גבה רוח ומתועב בעיני ה'	(כב, יג) מאן ה' לתתי להלוך עמכם
15.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	מגונה ביותר להיות תאב לכל בעל נפש רחבה	(כב, יח) אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב
16.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	לדעת שעתידי ה' להביא גואל לישראל הוא מלך המשיח משבט יהודה	(כד, יז) אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל
17.	הוראות ודברי מוסר שצריך ללמוד מרוח התורה ורעיון המצוות	אסור לבוא על הנכרית שבכך מתחבר לע"ז והבועל, קנאים פוגעים בו	(כה, א) ויחל העם לזנות אל בנות מואב. ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן:

וְיָבִינּוּ בַּמִּקְרָא

שלושת הברכות של בלעם

נבואת בלעם, מורכבת משלושה סדרים של ברכות, מלבד נבואה רביעית כעצה לאחרית הימים. עלינו להבחין במה מתייחדת כל ברכה משאר הברכות, שכל אחת מוסיפה על קודמתה. בכל אחת משלושת נבואותיו הוא מתאר תחילה את מעלותיהם ושבחם של עם ישראל, נבאר על פי דברי המהר"ל ב'נצח ישראל' ונתמצת דבר השווה ומובן לכל נפש.

א. הברכה הראשונה – עוסקת במידות והתכונות הטובות שבעצם נפשם. שנוטעים בהם מכח האבות והאמהות. 'כי מראש צרים אראנו -אלו האבות ומגבעות - אלו האמהות'. 'מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל'. והדברים רומזים למידות העדינות המושרשים בהם מאבותיהם כמו שאמרו חז"ל (יבמות עט.) - שלשה סימנים יש באומה זו, רחמנים וביישנים וגומלי חסדים.

ב. הברכה השניה – עוסקת במעלתם כמקבלי עול תורה ומצוות. 'לא הביט און ביעקב', זו שלילת החטאים. 'הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא' זו מעלת ההתגברות במעשי המצוות. כלומר, לא רק המידות השרשיות אצילות, אלא גם בהישמרות מעבירות ובמעשי המצוות בפועל הם מצויינים וזהירים. כמובא ברש"י - 'כשהן עומדין משינתם שחרית הן מתגברים כלביא וכארי לחטוף את המצוות ללבוש טלית לקרוא את שמע ולהניח תפילין'.

ג. הברכה השלישית שונה במהותה משני הברכות הראשונות, בפעם הזאת גילה בלעם כי מעלתו של עם ישראל אינה רק בתכונות נפשו ומידותיו הטובות, וגם לא רק בעול קיום התורה והמצוות, אלא עוד למעלה מכך הם דבקים בשכינה, שורה עליהם קדושה עליונה אשר למעלה מכוחות אנושיים, אלא היא כולה השפעה אלוהית אשר מרוממת את האדם הרבה מעבר לטבעו וכוחותיו. מציאות נשגבה זו של עם ישראל המתנשא מעלה מעלה מעל המציאות הטבעית, מתבטאת בעיקר בבית המקדש, ובמקביל בבתי כנסיות ובבתי מדרשות של עם ישראל. בתוך בתי המקדש שלו, עם ישראל מתקיים בתוך מציאות מנותקת מכל הוויית העולם הזה. וכמו שכותב המהר"ל - 'כל אלו הברכות הם כולם מצד קדושת ישראל, ומדריגה הנבדלת שיש בישראל'.

שלושה שלבים אלו הם שלושת החלקים היוצרים את שלימות קומתו של היהודי, שלב ראשון - המידות הטובות המוטבעות בנפשו. שלב שני - מעשי המצוות ועבודת ה' שהאדם פועל בכוחותיו. שלב שלישי - השראת קדושה עליונה שהאדם זוכה לה כמתנה מן השמים.

המהר"ל ב'נצח ישראל' ורבי צדוק הכהן כותבים ששלושת הברכות של בלעם מכוונות כנגד אברהם יצחק ויעקב. הביאור הוא שכן אברהם אבינו מסמל את יסודותיו של עם ישראל בעצם טבעו, את המידות הקדושות של 'ואנכי עפר ואפר' וכמו שאמרו במסכת אבות (פרק ה' משנה יט) - 'כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו, מתלמידיו של אברהם אבינו, עין טובה, רוח נמוכה, ונפש שפלה'. עניין זה הוא כאמור התוכן של הנבואה הראשונה. יצחק אבינו - הוא כידוע עמוד העבודה, אשר מסר את נפשו בעת העקידה למען קדושת שמו יתברך. ומידתו היא מידת הגבורה, מה שמקביל לעבודת עם ישראל וקבלת עול המצוות על ידם. שזהו הנושא של ברכת בלעם השנית.

יעקב אבינו - מתייחד למדריגתו העל-טבעית של עם ישראל, וכפי שאמרו חז"ל (מגילה יח, א) 'שקראו הקדוש ברוך הוא ליעקב א-ל'. סוד נשגב זה הוא תוכנה של הברכה השלישית של בלעם 'מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל'.

טבעי להיות יהודי

פרק לז: מה ה' אלוֹקינו דורש מעמנו (ב)

יש הסוברים שבאופן כללי אין כלל מקום לשאלה על טעם המצוות, כי אין אנו יודעים מטרת התורה והמצוות, ואין לנו אלא לקיימן. ונמצא שכאשר אנו מקיימים את התורה והמצוות, אנו רק מצייתים כעיוורים בעלטה למקבץ של הוראות והנהגות חסרי משמעות, שציוו אותנו לעשותם. ולכאורה יש לכך הוכחה מהגמרא שאמרו (ראש השנה טז, א) על המימרא 'למה תוקעין בראש השנה', והקשו מיד - 'למה תוקעין - רחמנא אמר תקעו'. [ולשיטה זו, אף אם ימצאו טעמים למצוות, אין זה נוגע לנו, אלא הם טעם לרצון ה', וכעניין הטעמים שעל פי קבלה, וחקר אלו-קה מי ימצא].

אמנם זה וודאי לא יתכן, והכתוב אומר: (דברים ד, ו - ח) 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. וגו'. ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת, אשר אנכי נתן לפניכם היום'. ולכאורה זו הכוונה בפשטות הפסוק (דברים לב, מז) 'כי לא דבר רק הוא מכם, כי הוא חייכם'. ובאותו עמוד גמרא עצמו (ר"ה טז, א) שאמרו בו 'רחמנא אמר תקעו', אמרו לפני כן: 'אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח וכו' ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת וכו' ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג וכו''. הרי שיש מקום לשאלה 'מפני מה אמרה תורה', אלא כאשר שואלים על עצם הקיום 'למה תוקעין' התשובה היא 'רחמנא אמר תקעו', אבל בוודאי שנכון לשאול 'מפני מה אמרה תורה לתקוע בשופר'.

יש גישה דומה לזה, שאמנם המצוות יש בהם מטרה שיש לה משמעות, אך אין המשמעות נגזרת בכל מצוה לפי עניינה, אלא כל המצוות הם למטרה אחת שהם 'היכי תמצו' להביע עבדות, וזה יותר קרוב לשכל, שהמצוות יש להם ביטוי ומשמעות, והאדם מורה בהם תנועת נפשו, של עבדות והכנעה לציווי ה'.

והנה אמת הדבר, שבמעשי המצוות מביעים ומורים עבדות והכנעה לציווי ה', וזה טעם כללי שישנו לכל נתינת המצוות, אף אם היינו מצטווים על דברים שאין בהם טעם ומשמעות. אולם בוודאי שיש טעם נוסף לכל המצוות ששייך דווקא לגוון המסוים של המצוה, כפי שמוכח מהפסוקים האמורים, שהתורה היא חוקים ומשפטים צדיקים שיש בהם חכמה הניכרת אפילו 'לעיני העמים'. ויש ספרים שמוזכר בהם שכל המצוות בא כדי להביא לידי הכרה וידיעה (אמונה) בה' יתברך, וכל המצוות מטרתם להשריש ולחזק ידיעת ה' בדעתו ובנפשו. וכן האיטורים באים להרחיק את האדם מכל שמרחיק ממנו את ידיעת ה'. [וזה להיפך ממה שזכר לעיל שכל האמונה באה כדי להתחזק ולהיזהר בקיום המעשים, שהרי כאן אנו אומרים שכל המעשים באים לחזק האמונה].

ומציינים לכך את המובא בזהר (ח"ב פב ע"ב), שהמצוות הם 'תרי"ג עיטין', דהיינו עצות להתקרב ולהידבק בה'1. ובדומה לזה היא דעת הרמב"ם בכמה מקומות (במו"נ באריכות, ובהקדמת פיה"מ, ובהלכות דעות) שידיעת ה' בשכל היא תכלית המדריגות של האדם השלם, וכל המצוות ניתנו כדי להכשיר את הנפש להתקרב למדריגה זו.

אך אין זה סותר למה שיתבאר כאן, כי הטעם שהמצוות מביאות את האדם לאמונה וידיעה, הוא משום שכל המצוות יש בהם תוכן עצמי כדלהלן. וזה יוצר בנפש האדם חיבור והתקשרות עם הקב"ה, וממילא לבו פתוח להרגיש אמונה בהירה וידיעת ה'.

[כי קיום מצוות התורה מרומם את האדם ומזכך את נפשו, להשיג את ידיעת ה' יתברך. ועל דרך שאמרו בתורת כהנים על הפסוק - 'זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא עליכם כבוד ה' - 'אותו יצר הרע העבירו מלבכם וכו' אם עשיתם כן וירא עליכם כבוד ה' (פרשת שמיני אות ו)].

וכפי אשר נעמיד להלן, יש להעמיד את כלל התורה והמצוות על שלש, וכל אחד מהשלש יש בו חלוקה אחת ראשית לשתיים, ומי שרוצה לדקדק יותר יש כמה מחלקות בכל אחד מהם.

ובוודאי שהתורה והמצוות יש תכלית אחת בקיומם, התכלית האחת הזאת היא להביא את אור ה' יתברך אצל הנבראים, אשר דבר זה גם נקרא בלשון המקובלים לעשות לשכינה דירה בתחתונים.

אלא שתכלית אחת זאת מתחלקת לשלש אופנים, שכל אחד מהם פועל באופן אחר, ויסודם הנפשי בא ממקום אחר בנפש, וכן משפיע באופן שונה בנפש האדם, וכל המצוות [מצוות עשה, ומצוות לא תעשה] נחלקים לשלש מחלקות אלו, ואין מצוה שאינה שייכת לאחת משלושת אלו. אמנם יש מצוות שיש בהם משני מחלקות או משלושתן.

ובהתבוננות בכלל המצוות, יש לראות כי יש שלשה תחומים עיקריים שהם נובעים מהם:

- משפט וצדקה.
- הכרה במציאות ה' ועבודתו.
- קדושה.

ובפרקים הבאים נבאר כל אחד מתחומי מצוות אלו, ונציין הוכחות מפורשים מן המקרא ומדברי חז"ל לכל אחד מהם. ובשל מקורות מפורשים אלו, היו מחכמי הדורות ובספרים שנטו אחר אחד מהם, ושמנו אותו לעיקר הגדול שיש לשאוף ולשים כל מגמתנו אליו. אך נראה שלפי האמת שלשתם הם עיקרים מרכזיים, ואין מקום להתעלם מאחד מהם, כי כולם נצרכים, ואין האדם שלם מבלעדי כולם, ורק משלשתם יחד נבנה בניין היהודי. ומי שאינו גורס אחד מהם, או שאינו רואה בו עיקר גדול, אלא דבר צדדי, מחמיץ את כלל תמונת התורה, מחסיר נדבך שלם ממבנה היהדות הכללי, ומעוות את האיוון והשלימות שבבניין היהודי.

¹ . ויש שהביאו לכך את הפסוק 'כל מצוותיך אמונה' (תהילים קיט), או מהפסוק הנזכר לעיל 'וצדיק באמונתו יחיה' ודברי

הגמרא האמורים בעניין, אולם אין ראיה זו נכונה כאשר יבואר בהמשך.

אמירת "מה טובו" בשחר

פסוקי 'מה טובו' הם לקט פסוקים שונים, וכבר בזמן הגאונים נזכרת התקנה לאומרם, ב'סדר רב עמרם גאון'. תקנה זו אינה קשורה כלל לסדר תפילת שחרית, אלא לרגל הכניסה לבית הכנסת. ואכן בסדר רב עמרם הנ"ל [וכן ב'ארחות חיים' ועוד מפסקי הראשונים] הקטע מופיע לקראת סוף הסידור בין כל מיני ברכות ובקשות, 'הנכנס לבית הכנסת אומר 'מה טובו וכו' ואני ברוב חסדך'. ומשמע מדבריו שבכל פעם שבאים לבית הכנסת צריך לומר זאת. זוהי כמובן הסיבה שיש הבדלים רבים בין הסידורים השונים והקהילות השונות אימתי אומרים את 'מה טובו', שכן הדבר תלוי מה נהוג באיזה שלב הגיעו לבית הכנסת, אלו שאמרו את ברכות השחר בבית הכנסת, אמרו את 'מה טובו' לפני ברכות השחר, ואלו שאמרו את ברכות השחר בביתם, אמרו את 'מה טובו' אחר כך. [ראה בשו"ת מהרי"ל (סימן קנ) שמוכיח שמותר לומר שבחים לפני ברכת התורה, ממה שנהוג לומר מה טובו וכמה פסוקים בעת שנכנסים לבית הכנסת, קודם ברכת התורה].

הסיבה היסודית שתקנו מנהג זה, הוא בכדי להביע כבוד ויקר כשבאים לבית הכנסת, בית ה'. ויש שכתבו שבכך מקיימים מצוות 'מורא מקדש'. וכן משמע מדברי השל"ה (מסכת חולין פרק דרך חיים תוכחת מוסר בהג"ה). ובספר היראה לרבינו יונה כתב - 'ובבואו סמוך לבית הכנסת ימהר פעמיו כמו שכתוב (תהלים נה) "בבית אלוקים נהלך ברגש", וכו'. ויבוא לבית הכנסת, ואומר בכניסתו: "ואני ברוב חסדך אבא ביתך אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך", וישב במקומו, וכו'.

בנידון אם מורא מקדש בבית הכנסת בזמן הזה, הוא מדאורייתא או מדרבנן, נחלקו הפוסקים, אך לכו"ע יש מצוה בדבר, ולכן תיקנו לומר פסוקים אלו לכבוד בית האלוקים.

הפסוק 'מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל', הוא כידוע מברכותיו של בלעם (במדבר כד, ה). הקשר בין פסוק זה לבית הכנסת הוא על פי דרשות חז"ל שפסוק זה מכון כלפי בתי כנסיות ובתי מדרשות. כמו שתרגם בתרגום יונתן 'כמה יאווין הינון בתי מדרשיכון במשכנא די שמש בהון יעקב אבוכון, וכמה יאי הוא משכן זמנא וכו'.

וכן אמרו בגמרא (סנהדרין קה, ב) - 'אמר רבי יוחנן מברכתו של אותו רשע, אתה למד מה היה בלבו ביקש לומר שלא יהו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות - מה טובו אהליך יעקב, לא תשרה שכינה עליהם - ומשכנותיך ישראל וכו' הגמרא שם מסיימת - 'אמר רבי אבא בר כהנא כולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות שנאמר ויהפוך ה' אלוקיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלוקיך קללה ולא קללות'.

ואכן בשו"ת מהרש"ל (סי' סד) כתב שנמנע מלומר "מה טובו" בגלל שאמרו בלעם הרשע - 'ובבוקר כשאני בא לבית הכנסת מתחיל אני בפסוק ואני ברוב חסדך ומדלג הפסוק הראשון מה טובו אהליך שאמרו בלעם ואף הוא אומר לקללה, כדאיתא בפרק חלק וגם אין כאן מקומו וכו'. ומביאו באליה רבה זימן מו, וכן כתב בסידור יעב"ץ.

אולם בספר 'דברי תורה' להגה"ק ממונקטש זצ"ל (חלק א אות צד) מיישב את טענת המהרש"ל שהרי אמרו שם בגמרא דכל הברכות חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות, ואם כן מפסוק זה יצא רק ברכה ולכן שפיר אפשר לאומרו ודו"ק.

ובספר 'עובר אורח' להגאון האדר"ת (אות רח) תמה על סידור היעב"ץ הנ"ל (שכתב כהשל"ה) שהרי אמרו בגמרא (ברכות יב, ב) 'אמר רבי אבהו בן זוטרתא אמר רבי יהודה בר זבידא, בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה - משום טורח צבור'. הרי שרצו לקבוע פרשת בלק בק"ש ולא חששו לזה שבלעם אמר את הפסוקים הללו. ה"פני יהושע" (ברכות שם) כותב: 'ואף שאיני כדאי וכו' לכאורה היה נראה לי בזה שמלבד זה היה צד חיוב להזכיר ענין בלק בכל יום, כדקאמר מיכה לישראל: (מיכה ו, ה) 'עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב' משמע שיש צד חיוב

לזכרו וכו' וכן משמע קצת מלשון ירושלמי וכו'. וכן כתב ב"שפת אמת" עה"ת (בלק - תרנ"ט). האדמו"ר מגור זצ"ל בעל "לב שמחה" אמר בזה רעיון חדש (בלק - תדש"מ) שיש לומר שעל ידי שאומרים כל יום "מה טובו" שהוא פסוק מברכות בלעם, מתכוונים לצאת בזה חיוב מדברי קבלה של זכירת סיפור בלק!

